

Očuvanje rukotvorstava i obrta jastrebarskoga kraja*

Dragica Cvetan
Zavičajni muzej Jastrebarsko
Jastrebarsko

Jastrebarsko, u čijem je grbu jastreb pa mu odatle i ime, stari je centar područja u kojem se prostire nizinsko Pokuplje i Polje te brdovito Prigorje i planinski Žumberak, a nalazi se samo tridesetak kilometara jugozapadno od Zagreba. Naselje se prvi put spominje 1249. godine, u ispravi bana Stjepana. U to vrijeme Jastrebarsko je već bilo trgovačko i sudsko središte. Ime »Jaska« skraćena je prvotnog naziva mjesta Jastrebarsko, zabilježenog u nekim starim latinskim spisima. Kralj Bela IV poklonio je Jastrebarskom povelju slobodnoga kraljevskog trgovišta 1257, a tu su bulu potvrđivali i kasniji vladari.

Od 13. stoljeća Jaskanci su kao slobodni građani razvijali raznovrsne obrte. Jastrebarski purgeri bili su većinom obrtnici, a samo se nekoliko njih bavilo isključivo trgovinom. U različitim popisima iz 18. stoljeća upisana su ova zanimanja jastrebarskih građana: kovači, kolari, bačvari, tkalci, kožari, opančari i obućari, zidari, krojači, mesari, remenari i dr. Oni su svojim uslugama zadovoljavali potrebe stanovništva okolnog agrarnog područja: Prigorja, Polja i Pokuplja. I okolno seosko stanovništvo, koje se bavilo poljoprivredom, razvijalo je različite rukotvorske vještine za vlastite potrebe, pa tako i rukotvorstvo košaraša, lončara, tkalaca, obrte kovača, opančara, obućara, klobučara, suknara i druge.

Od 1909. do 1933. godine u Hrvatskoj djeluje Savez hrvatskih obrtnika, u koji se učlanjuje i obrtnička mjesna organizacija Jastrebarsko. Obrtnici tog mjesta nisu mogli ostati po strani, već vrlo rano »stupaju u kolo udruženih i svjesnih obrtnika«. Nakon prvog svjetskog rata organizacija obrtnika u Jastrebarskom bila je brojčano najjača, dosegovši 48 članova, koji su bili svjesni društvene važnosti svoga, srednjeg staleža.

*Referat »Strategije održanja životnosti i očuvanja kulturnih vrijednosti u muzeološkoj antropologiji na primjeru tradicijskih i živućih rukotvorstava i obrta jastrebarskoga kraja u Zavičajnom muzeju Jastrebarsko« podnesen na 12. internacionalnom kongresu antropoloških i etnoloških znanosti, Zagreb, 24–31. srpnja 1988.

I urbana i seoska sredina jastrebarskoga kraja prakticirala je identične vrste rukotvorskkih vještina, pa tako i obrte kovača, kolara, bačvara, tkalaca, kožara, opančara, obućara, zidara, krojača, remenara, limara itd. Danas su preostale još samo neke od tih djelatnosti pa ih treba zabilježiti.

Iz tih povijesnih razloga tradicijska rukotvorstva i obrti kao vještine koje nestaju imaju posebno mjesto u muzeološkoj koncepciji budućeg stalnog postava tradicijske materijalne kulture jastrebarskog područja u Zavičajnome muzeju Jastrebarsko, u bivšem dvoru Erdödy, spomeniku kulture prve kategorije. Stalni postav tradicijske materijalne građe Zavičajnog muzeja Jastrebarsko ostvarili su još 1965. godine jaskanski entuzijasti – ljubitelji starina i kulturne baštine, a njihov je postav skinut početkom 1987. godine, kada su počeli važni i dugo očekivani restauratorski radovi upravo u muzejskom dijelu dvora Erdödy.

Početkom osamdesetih godina počinje intenzivno sistematsko prikupljanje muzejske građe (otkup etnopredmeta) s jastrebarskog područja i njena muzeološka obrada. Posebna je pažnja posvećena istraživanju tradicijskog rukotvorstva i zanatstva. Na osnovi postupnog i opsežnog istraživačkog rada, muzejska je građa prezentirana na povremenim tematskim izložbama u prostoru Muzeja i na otvorenome.

Do sada su u prostoru Muzeja priređene tri tematske izložbe s prezentacijom triju obrtnika (koncepcija: Dragica Cvetan):

- 1) Tkanje na tari u Žumberku (potkraj 1984. godine);
- 2) Tradicijski lončarski centri u Plešivčkom prigorju (1985. godine) i
- 3) Opančarstvo Jastrebarskog i okolice (1986. godine).

Organizirana je i »živa izložba« – sajam »Tradicijski zanati Jastrebarskog i okolice« izvan muzejskog prostora, na otvorenome – na jastrebarskom trgu – u povodu sportske manifestacije Univerzijade '87. i u povodu tradicionalne berbe grožđa »Mladina '87.« u Mladini.

Za ovu temu istraženo je tkanje na vodoravnom tkalačkom stanu tkanici u Kupincu, kovačarstvo, pletarstvo i licitarstvo. Obradeni su i bačvarski i limarski obrti.

Uza svaku od izložaba izdan je prigodan ilustrirani katalog kao plod sistematskog istraživačkog rada, na tridesetak stranica i sa sažetkom na engleskom jeziku, koji uz videozapis i ostalu dokumentaciju omogućuje preciznu rekonstrukciju pojedinih rukotvorskkih umijeća.

Uz popratnu manifestaciju Zavičajnog muzeja Jastrebarsko a za potrebe 12. kongresa ICAES-a, objavljen je bogato opremljen ilustrativni katalog na šezdesetak stranica (stručni prijevod na engleski jezik Dore Maček) u 1000 primjeraka pod naslovom »The Living Tradition of Arts and Crafts in the Jastrebarsko Area«. Taj rad sažeto iznosi rezultate višegodišnjih istraživanja rukotvorstava i obrta u Jastrebarskom i njegovoj ruralnoj okolici. Građa o košaraštvu, tkanju, lončarstvu, opančarstvu i

Tkalja Jana Topolko tka na tkanici, Kupinec 1988.
Photo: Mladen Tomljenović

limarstvu prezentirana je detaljno i sistematski te je stavljena u odgovarajući socijalno-historijski kontekst. Objasnjavajući što su ljudi u određenim godinama proteklog stoljeća radili i kako su se mijenjale okolnosti njihova rada i života uopće, katalog (tematska monografija) pokazuje na konkretnom primjeru nužnu povijesnu isprepletenost urbanog i ruralnog života, odnosno seljačkog i malograđanskoga socijalnog sloja.

Istraživanje zanatstva i obrta veoma je značajno za etnologiju premda je donekle bilo zapostavljeno u ranijim istraživanjima. Naime, etnolozi su se dosad većinom bavili selom, a vrlo je važno da znamo više o odnosu sela prema zanatskom trgovačkom središtu, kao što je u ovom kraju bilo Jastrebarsko. Veza između okolnih agrarnih naselja i malog urbanog obrtničko-trgovačkog središta Jastrebarskog stara je, tradicijska i povijesna. Seljaštvo je uvijek samo dio šire socijalne zajednice, pa je stoga dobro znati u kakvim je vezama s drugim socijalnim slojevima. Etnolozi ne istražuju samo sela i rukotvorstva u njima, već i urbano središte sa svojim zanatima i trgovinom.

Dok su jastrebarski obrtnici živjeli isključivo i jedino od svoje obrtničke djelatnosti, obrtnici seljaci u pojedinim su se selima specijalizirali da to rade djelomično, onda kada su imali vremena nakon poljoprivrednih poslova. Svojim uslugama obrtnici su zadovoljavali osnovne potrebe ljudi jastrebarskoga kraja odjećom, obućom itd., pa nije čudno što je svako selo imalo svojeg opančara, sukvara, remenara, obučara, klobučara i sl.

Danas smo svjedoci sužavanja tradicijskih obrta i oni još samo tu i tamo opskrbljuju rijetke zainteresirane kupce – amaterska kulturno-umjetnička društva, trgovine suvenira i sl.

Muzeološka koncepcija postava tradicijskih rukotvorstava i obrta sadržavala bi:

1) STALNI MUZEJSKI POSTAV IŠČEZLIH I ŽIVUĆIH RUKOTVORSTAVA I OBRTA s njihovom prezentacijom u Muzeju (tzv. pasivno prikazivanje obrtničkog alata i oruđa). Uza stalni postav posjetiocima bi se uz fotografsku i dijatečnu dokumentaciju prezentirali i videozapisi o procesu rada pojedinog obrta, ali mogli bi se i neposredno učiti od živućih obrtnika.

Tako bi se uz muzejski postav obrta – lončara, košaraša, opančara, kovača, tkalja, bačvara i dr. povremeno angažirali preostali aktivni obrtnici iz Jaske i okolice da prikažu izradu raznovrsnih oblika.

2) PREZENTACIJA OBRTA IZVAN MUZEJA, NA OTVORENOME I UZA STALNI MUZEJSKI POSTAV (»aktivno« prikazivanje živućih obrta) na način da pojedini rukotvorci na neke datume i sajamske dane demonstriraju tehnološki postupak svoga obrta na »živoj izložbi« – sajmu oblika (suvenira) posjetiocima i kupcima.

Karakteristike sajma su:

a) obrtnici na određene dane u godini na redovitim sajmovima i proštenjima prodaju svoje rukotvorine (ali ih pritom ne demonstriraju) i takvih sajмова još ima,

b) obrtnici na »živoj izložbi« – sajmu organizirano se pojavljuju djelomično uz pomoć kustosa (organizacija i sugestije), a djelomično razmjena

dobara (robe) teče svojim prirodnim tokom. »Živa izložba« – sajam organizira se za potrebe turizma na određene datume kada obrtnici prodaju svoje proizvode i prikazuju djelatnosti, kao što je tome povod bila sportska manifestacija Univerzijada '87, a ove godine (1988) 12. svjetski kongres etnologa i antropologa, koji se u Zagrebu održao potkraj srpnja.

Tom prigodom Zavičajni muzej Jastrebarsko predložio je putničkoj agenciji Atlas izlet u Jastrebarsko pod nazivom *Ljudi, vinogradi i rukotvorstva Prigorja*, koji je agencija prihvatila i realizirala kao jedini etnološki izlet. Brojni domaćini, rukotvorci i obrtnici ali i ugostitelji sudjelovali su u tom programu. Članovi Udruženja samostalnih privrednika općine Jastrebarsko svestrano su podržali muzejsku akciju očuvanja i prezentacije živuće tradicije rukotvorstva i obrta. Oni su pomogli i financijski. Ovaj put, pokušalo se povezati tradicionalni godišnji sajam – proštenje Sv. Jane, 26. srpnja, s izložbom na otvorenome – obrtnici su demonstrirali svoje vještine i prodavali svoje proizvode. Sudionici Kongresa iz Sjedinjenih Američkih Država, Japana, Kanade, Indije, Kine i drugih zemalja došli su u jastrebarski kraj i upoznali se s kulturom i načinom života. Razgledali su izložbu *Vodenice Prigorja i Žumberka* Ivica Tišljara te izložbu lokalne naive Dragutina Cibana, Josipa Falice, Petra Frkonje i Josipa Koščaka u ugostiteljskom objektu Šumski dvor u Sv. Jani. U tom selu toga se dana održavao godišnji seoski sajam – proštenje – posvećeno svecu zaštitniku Sv. Jani, s puno štandova na kojima su se prodavali licitarski proizvodi, medovina, drveni predmeti i drugo. Sajam je više nego oduševio ino-

Kovač Mato Smok ispred dvorca u Pribiću demonstrira potkivanje konja, srpanj 1988.
Photo: Mladen Tomljenović

zemne izletnike iz cijelog svijeta.

Ispred dvorca u Pribiću, ugostiteljskog objekta Šumarije, rukotvorci i obrtnici jastrebarskog područja prikazali su svoje vještine: tkanje, opančarstvo, lončarstvo, košaraštvo, kovačarstvo, bačvarstvo, vezenje itd. Izletnici su mogli također kupovati autentične rukotvorine kraja.

Izvorni seljački zalogaj i ručak uz čašu domaćeg, izvrsnog vina kojima su sudionici Kongresa bili usluženi oduševili su ih.

Godine 1985. cjelokupni proces tkanja *Tkanje na uspravnom tkalačkom stanu t a r i u Žumberku, Lončarstvo Rastoka i Opančarstvo* snimljeni su za potrebe Obrazovnog programa TV Zagreb, potom presnimljeni na videokazetu za potrebe muzeološke dokumentacije Zavičajnog muzeja u Jastrebarskom. To čini rekonstrukciju raznih vještina lakšom.

Rukotvorstva i obrti jastrebarskoga kraja predstavljani su prema koncepciji koja uključuje aktivnu i pasivnu prezentaciju.

Tako strategija održanja i kulturnog očuvanja muzeološke koncepcije tradicijskih rukotvorstava i obrta jastrebarskoga kraja uključuje:

1) »Pasivnu« prezentaciju obrtničkog alata i proizvoda u stalnom izložbenom postavu, oživljenih fotografijama, dijapozitivima i videosnimkama tehnološkog procesa (unutar zgrade Muzeja u dvoru Erdödy);

2) Povremenu prisutnost aktivnih obrtnika u okviru Muzeja koji bi demonstrirali svoju vještinu i učili one koji bi to željeli;

3) Prezentaciju obrta izvan Muzeja, na otvorenome, u kontekstu prirodne kontinuirane funkcije seoskog sajma – proštenja. Etnolog tome daje specifičan muzeološki i obrazovni sadržaj i cilj.

Sve tri forme prezentacije tradicijskih rukotvorstava i obrta bi, možda, mogle biti sintetizirane u novoj formi: jednom kad dvor Erdödy bude restauriran (a restauratorski su radovi u toku), stalne izložbe u prostoru Muzeja, obrtnici koji demonstriraju razne vještine i seoski sajam u dvorištu dvora mogli bi biti atraktivno povezani.

Na takav način, nova forma je postignuta i ona sadrži image srednjovjekovnog života i postmodernu koncepciju ekomuzeja.

Prema trećoj i posljednjoj verziji razvojne (evolucijske) definicije Georgesa Henryja Riviereea, ekomuzej je ogledalo u kojem lokalno stanovništvo otkriva svoj vlastiti identitet (image); to je izraz odnosa između čovjeka i prirode; to je izraz lokalnog vremena i prostora; to je laboratorij za proučavanje prošle i sadašnje kulture; to je konzervatorski centar i škola kako bi se kulturno nasljeđe trebalo očuvati. Svi ti izrazi u jastrebarskom bi slučaju (primje-

ru) mogli biti *primjenjivi i u funkciji*. Takav način izlaganja obrta bio bi najreprezentativniji dio dvora Erdödy, a predstavilo bi se jastrebarsko trgovište nekad i sada, prema ekomuzejskoj praksi danas u svijetu ustaljenoj za prikazivanje tradicijske kulture. ■

SUMMARY

The preservation of handicrafts and traditional crafts of the Jastrebarsko area

Dragica Cvetan

Jastrebarsko is located thirty kilometers from Zagreb and it has been an important crafts center since the 13th century. Urban and rural craftsmen alike specialized in smithery, tailoring, shoemaking, weaving, tanning, masonry, wagon-making etc. Only a few of these activities are still alive; therefore all of them need to be recorded, reconstructed and presented. The Regional Museum of Jastrebarsko, located in the medieval Erdödy castle, pays special attention to the presentation of these crafts.

All exhibitions of traditional crafts, prepared by the Museum have illustrated catalogues with English summaries which, along with the video and other documentation, explain and make possible the reconstruction of traditional skills.

The strategy developed for the survival and cultural preservation of traditional crafts in the Jastrebarsko area includes:

1. The »passive« presentation of artisans' tools and products, enlivened by photographs, slides and video recordings of the process of production.
2. Occasional demonstration of their skill on the premises of the Museum by craftsmen who are still active.
3. Presentation of the crafts outside the Museum, in the context of the »natural« function of village fairs. An ethnologist can add a specific museological and educational content and purpose.

All three forms of presentation of traditional crafts could perhaps be synthesized by an innovative form: once the Erdödy castle is restored, indoor museum exhibitions, craftsmen's demonstrations and »village fairs« in the castle's courtyard could be attractively combined. In this way, a new form would be attained containing both the impression of medieval life and a post-modern concept of the eco-museum.